

nachtquarttir anlangen werde verhoffend aldorten herrn khrigss
Commissari gemachte anstalt zufinden, mich Schilsichen in
gehör. empfelche vnd Lebe Meiner Gnedigen vnd hochgebthn.
Herren Herren

trey dinstgehorsambster
vnd schuldigster

Johann Weihart Valuasor m. p.
Oberhauptmann.

Grätz den Octobris 1683.

Pisanice iz Bele Krajine.

Prilog k slovenski národní ornamentiki; spisal Janko Barlè.

Nekako ločena od drugega Kranjskega, ohranila je Bela Krajina do najnovejšega časa marsikatero posebnost. Med take posebnosti prištevam lepo, belo narodno nošo, čist, jednat jezik in stare za pravo národne pesmi in običaje. Glede ornamentike ni bila Bela Krajina nikdar bogata, posebno v primeri s sosednjo Hrvatsko, vendar niso niti one rálice na rokávih (bela ženska suknjica), pisane otiráče (ročniki) iz starejše dobe in one šare, katere so nosile omožene žene na glavi, brez vsake zanimivosti. V novejšem času je seveda drugače. Občenje s tujim svetom, posebno pa z Ameriko, iztisnilo bode skoraj povsem národno nošo. Pesmi so do malega že one, katere se popevajo onkraj Gorjancev, a tudi stari običaji ginejo. Ravno tako je tudi s pisanicami (piruhi). Res se še pišejo pisanice, vendar po malem, in zamenjali jih bodejo kmalu po več krajih rudeči in črni piruhi. Da se stvar, za katero se ni do sedaj nikdo zanimal, povsem ne pozabi, napisal sem te-le vrstice.

Pisanje jajec o veliki noči ali vuzmu je razširjeno pri vseh slovanskih narodih in izvira iz prastare dobe. To dokazuje najboljše to, da tudi oni Nemci, kateri stanujejo v krajih, kjer so stanovali nekđaj Slovani, pišejo velikonočna jajca na slovanski način.¹ In ne samo to. Še bolji dokaz so oni ornament

¹ Časopis vlasteneckého muzejního spolku olomuckého. Roč. II., str. 81.

pisanicah, kateri prečesto naličijo zelò ornamentom na raznih izkopinah. Toda o tem več kasneje. Ni torej čudno, da se v drugih krajih, posebno pa pri bratih Čehih, kjer cvete bolj zanimanje za národne stvari, písanice živo proučavajo. Naj bi se tudi pri nas, kjer se izkapa toliko dragocenih starin, zbrale in popisale písanice iz raznih strani. Dasi je pisanje z voskom po vseh slovenskih krajih (razun Bele Krajine) menda izginilo, šarajo ali pišejo se písanice vendar še z nožem, kolikor jaz vem, vsaj po nekaterih krajih na Notranjskem in na južnem Štajerskem.

Beli Kranjci govore písanka ali pa písanica, zato ker se pišejo jajca s písalko. Na Murškem Polju jih imenujejo rumenice (izgovarjajo: remenice); Hrvati velé: písanica, písanec, šarena jaja; Čehi: kraslice (od krásá = rudeča boja), a Rusi in Poljaki poznajo pa tudi písanice. Piruh (пирухъ) od pýřiti = rudeti. Na Kolpi čuješ tudi zapiriti se,¹ a Hrvatú je piruh vol-rudečko.

Zanimivo je gledati, kako písanice pišejo. Rabi jim tanka limasta cevka. (Zovejo jo v Beli Krajini: písalka, na Hrvatskem pa kišca, kišica ali čarkalo). Pričvrsté jo na leseno držalo, katero ima ondi, kjer se písalka pričvrsti, malo izdolbino, tako, da naliči mali, nerodni, leseni žličici. V ono izdolbino denejo voska, a ko pišejo, držé ga nad ognjem, takó, da se počasi skozi cevko cedí in po belem jajcu piše. Ko je jajce napisano, denejo je v toplo vodo, v kateri je namočena pražiljka (*Caesalpinia ectinata*), katero so francoski mornarji že v 16. veku pripeljali iz Brazilije v Evropo pod imenom: braziljski les. Ta obarvana voda prime se počasi jajca, vosek toplina izliže, jajce se s pepelom obriše, in písanica je gotova. To je tačas, kadar je pisanje belo. Če je pa katere druge boje, namoči se preje v ono barvano vodo in se potem še-le piše z voskom. Za druge boje rabi češminova skorjica (rumena boja) ali pa jelševa in črešnjeva (sivkasto-rudeča) ali pa jelševa in hrastova (črna). Tudi peresca od čebule rabijo, a dobé od

¹ Prim. Fr. Kurelac: Imena vlastita i splošna domačih životin, str. 30.

njih temnorumeno barvo. Da se barva rajši prime, denejo v lonec tudi nekoliko galuna (Alaun).

Dasí se belokranjske písanice ne morejo meriti s prekrasnimi, uprav klasičnimi moravskimi in slovaškimi písanicami, vendar se še smejo ponositi ž njimi Beli Kranjci. V nekoliko letih, kar se bavim z proučevanjem písanic, videl in imel sem več stotin písanic, med katerimi so bili zastopani malo ne vsi hrvatski kraji, a reči moram, da so belokranjske písanice lepše od hrvatskih, izvzemši one iz Slavonije in hrvatske Podravine. Glavni značaj belokranjskih písanic je, da nahajamo na njih le geometrične ornamente, rastlinskih je prav malo, in večkrat še oni jedini, katerega narod imenuje na steljice (misli največ sladko koreninico, *Polypodium vulgare*), naliči po svoji jednodličnosti bolj na geometrični, kot na rastlinski ornament. Le letos našel sem jedno písanico iz Rozalnice pri Metliki, na kateri so bila narisana prav dobro z malimi piknjicami peresca od detelje (*Trifolium pratense*). Večkrat najdeš na njih tudi lončič, iz katerega poganja steljica.

Najnavadnejši način pisanja je oni, kateri se rabi posebno v metliški okolici. Jajce razdeli se nekako tako, kakor zemlja na globusu z vodoravnimi in navpičnimi črtami na razna polja, katera so potem posuta z malimi piknjicami, ali vedno tako, da je jedno polje posuto, a drugo prazno; zaradi tega je tudi písanica, posebno če se rabi črna in rumena boja, zelò živa in prikupljiva. Večkrat razdelé ona polja še s poprečnimi črtami na manja, ali pa rabijo mesto gorenjih vodoravnih črt krožnice. Ta način pisanja sem našel do sedaj samo v Beli Krajini.

Drugi način, kateri je podobno razširjen tudi po vsem Hrvatskem, zove se na vúzdice (na uzde). Jajce razdeli se vodoravno z jedno, a navpično z dvema črtama. V sredi vsakega od osmerih polj se naredi mali krog in od njega vlečejo se tja, kjer se črte križajo, po jedna, dve ali tri črte. Ta ornament okrasé večkrat primerno tudi s piknjicami ali pa s steljicami, tako, da postane prav mnogovrsten.

Obljubljeno je tudi pisanje na stopičke (stup). Pisanica razdeli se z dvema, več ali manj oddaljenima vodoravnima črtama, a ti se razdelita z navpičnimi črtami (stopički) na jednaka polja. Ta polja prečrtajo se zopet na križ in posujejo s pknjicami in se raznovrstno okrasé. Na vrhovih napravi se pa navadno lep križ, ki se največkrat rabi poleg zvezde.

O ornamentu na steljice sem že nekaj omenil. Hrvatski Zagorci pravijo mu tudi na preprút (praprot). Ta način spaja se velikokrat z drugimi načini, posebno pa z onim na vuzdice, s tem, da se vuzdice z malimi vejicami ali zobčiči okrasé. Včasí se zopet jajce z jedno vodoravno in četverimi navpičnimi črtami razdeli, a kjer se črte križajo, takó na vrhovih, kot na sredi, potegneta se dve črti na križ, a na njih se napravijo steljice. Večkrat se tudi jajce navpično prepolóví, a na vsaki polovici napravi se s steljicami kot drevo, namreč ravna črta z razširjenimi vejami. Ornamenta na križce ne bodem posebno omenjal; ker že samo ime pové, kakšen je. Če tudi bolj redko, kot v sosednjem Hrvatskem, nahaja se vendar tudi v Beli Krajini ornament na puževe hišice (polževe hišice), ali pa na púžeke, kateri naliči špirali, a imé mu je od tod, ker se vije kakor polževa hišica. (Glej podobo.)

Povse krščanskega pomena je ornament na božje márterce, katerega vidimo večkrat tudi na moravskih pisanicah.¹ Ni čudno, da je delovalo tudi trpljenje našega Odrešenika in oni znameniti dogodki velikega tedna na preproste risarje. Zato vidiš na pisanicah večkrat tudi britko martro, lestvice, žeblje in drugo mučilno orodje, a nikdar ne manjka petelina sv. Petra, več ali manj spretno načrtanega. Rep petelinov je navaden, le jedenkrat sem našel jednega, podobnega nekoliko grški zvezdi, katera je posebno krasno izražena na moravskih narodnih našivih.² Tudi monštranca je večkrat narisana na pisanicah in na vsaki strani stoji ji lončič

¹ prim. Velkonocní pomlázka na Moravě, Napsala Fr. Stránecká, V brnském «Obzoru» l. 1887., str. 115.

² gl. Moravské ornamente. II., str. 5.

s steljico, ali pa goreča sveča. Ime Jezusovo je nekaj navadnega, a tudi srce zagledaš, zdaj kot okrasek pri ornamentu, zdaj samostavno. Največkrat poganja iz njega križ, steljica, ali je pa okrašeno s tremi žarki.

Da vseh pojedinih ornamentov ne opisujem, rečem le to, da so jako mnogovrstni in prav bogati za malo Belo Krajino. Še na Hrvaškem, kjer je narodna obrt v cvetu (ne mislim onih Hrvatov preko Kolpe do Karlovca, kateri niso v tem nič na boljem kot Beli Kranjci), nisem našel v takem obsegu, kot je Bela Krajina, tolike mnogovrstnosti. Pohvalno je tudi to, da pišejo Beli Kranjci pisanice le z voskom, kar je prvotni in najstarejši način in mnogo bolj národen, kot oni z nožičkom.¹ S tem si najložje tolmačimo, da se ni razvila v Beli Krajini na pisanicah rastlinska ornamentika, ker je pisalka za to nekako prenerodna, a nožič je pa kakor nalašč, da se izrazijo fine oblike rastlin. Naj navedem za dokaz le to, da se v mojem prejšnjem bivališču na slavonski meji pisanice, pisane z voskom, ne odlikujejo z nikako posebno lepoto, a one, pisane z nožem, so prekrasne in rezljane tako fino, da se moraš čuditi. In vendar dela jedno in drugo isti narod. Dasi Belokranjci ne pišejo z nožem, vendar so njihove pisanice izvedene prav lepo, boje so žive, tako da občuduješ glavico, katera jih je izumila, in roko, katera jih je načrtala, dasi ne umé morda podpisati niti svojega imena. Boje so tudi jako raznovrstne, našel sem celo zelenkasto, plavo in višnjevato, vendar na jedni pisanici ne nahajaš jih nikdar več, kot dve, ne tako, kot na moravskih (tudi na nekaterih slavonskih in podravskih), katere zaradi svojih raznih boj in umetnega razdelenja naličijo najdivnejšemu mozajiku. Izmed vseh belokranjskih se pa vendar zaradi finih, zamolklih boj in elegantnih oblik odlikujejo najbolj one v Adlešičih, kjer se je tudi prvotni belokranjski živelj do sedaj še najbolj ohranil.

Da naličijo ornamenta na pisanicah onim na našivih (kjer so se še ohranili) je sicer zanimivo, ali je prav naravno, ker

¹ Temu pritrjuje tudi prof. Jos. Klvaňa v svojem spisu: *Kraslice moravské*; gl.: *Česky lid*. 1893., str. 484.

je delala oboje ista roka. Bolj čudno je pa to, da srečavaš še na sedanjih písanicah oblike, katere nahajaš na izkopinah iz davnih, davnih časov.¹ Že takrat okraševali so ljudje svoje orodje i. t. d. z raznimi, jednostavnimi ornamentami. Najdeš jih že na kamenitem orodju, mnogo več na lončenih stvareh.² Ko so ljudje izumili še kovíne, počeli so se tudi ornamentami bolj razvijati in vrstiti se v harmonijske skupine. Ti ornamentami presajali in podedovali so se tradicionalno od roda do roda in mnogi so se nam ohranili še do danes, največ na našivih in pa na písanicah. Ti ornamentami, kakor pravi dr. Wankel,³ niso produkt pojedincev, nego celega naroda in ohranili so se nam prav dobro, tako, da jih narod še sedaj dela, prav malo spremenjene.

Prvotni znaki ali motivi, iz katerih so ornamentami sestavljeni, delé se v tri skupine. Jedni so lastnina vseh narodov, drugi so mitološkega in simboličnega pomena, a tretji so oni, katere je izumil sam dotični narod. Med prve prištevamo posebno trikot, znamenje sveto malo ne vsem starim narodom. Na belokranjskih písanicah nahajaš ga često, posebno na onih iz Adlešičev ne manka skoraj nikdar. Včasih nahaja se jih več, drug poleg drugega, tako, da so kakor pas okrog jajca.

Često porazvrščeni sta tudi dve nasprotni vrsti, kar zovejo arheologi volčje zobe. Vsi ti trikotni posuti so največkrat z drobnimi piknjicami. Često rabi kot okrask posebno trizob, katerega najdemo tudi na starih kamenitih spomenikih. Trikvetrum se sicer ne nahaja, pač pa često znak s samo dvema zavičajčama, kateri se potem z drugim spaja v samostalen ornament na polzeve hišice, kakor sem že gori opisal, in katerega

¹ Če te zanima, oglej si primerjalne slike v: Moravské ornamente I., str. 27. 29., in: Moravské ornamente II., str. 9.

² Vse to lepo vidiš na mnogih žarah v ljubljanskem muzeju in posebno na posodah iz dobe stavb na kolen, ki so se našle v ljubljanskem Barju. Okraski so isti skoraj, kakor na písanicah.

³ Prim.: Moravské ornamente I., str. 13.

nam tako dobro predočujejo špiralne fibule, najdene po Kranjskem in drugod. Od simboliških motivov nahajamo na belokranjskih písanicah največkrat simbol solnca v raznih oblikah, zdaj kot krog z žarki, zdaj kot krog s piknjicami ali pa z zvezdicami. Hrvati predstavljajo tudi mesec z zvezdami in rabijo zato uganjko: Puno sito lišnjakov (lešnikov), a med njimi orij (oreh — zapisal v Ladvenjaku v bivši Krajini). Od križev nahajamo največ tako zvani malteški križ, kateri često rabi kot okrasek na vrhah belokranjskih písanic. Ta križ se je še dalje razvijal in spremenil v križ, kateri ima četverokot v sredi in se nahaja tudi kot samostalni ornament. Posebno lepo je razvit na naših písanicah prestari slovanski ornament valov (srečavamo ga često kot keramični ornament na izkopanih loncih), kateri se vijejo okrog kroga in so okrašeni z malimi piknjicami.

Podobnost ornamentov arheoloških predmetov, pravi dobro gospa Vlasta Havelková¹, z našimi našivi in písanicami vsekakor ni slučajna. In če bi se zdelo komu presmelo, da so one izkopine, katere učenjaki pripisujejo Keltom, le slovansko blago, tvrdimo vendar lahko brez vsake skrbi, da so južni in zapadni Slovani še pred Kristusovim rojstvom v tako zvani halštadski dobi živeli ondukaj, kjer je izkopano največ teh predmetov, in da so v tedanji omiki sodelovali z drugimi narodi.

Kdaj so počeli ljudje pisati písanice, je težko povedati. Jajce sicer dobro simbolizuje Jezusovo bivanje v grobu in njegovo častljivo vstajenje, vendar iz tega še ne sledí, da je ta običaj nastal še le s krščanstvom. Jajce je tudi simbol novega življenja, preporeda narave v pomladi, a darovanje z rudečimi jajci je bilo v navadi že pri Egipčanih in Perzijanih. Tudi J. Navratil misli,² da je običaj, da se o vúzmu jajca barvajo in pišejo — zlasti rudeče in rumeno — rumenemu solncu v čast, tedaj preostatek iz poganske dobe.

¹ Moravské ornamenti II., str. 6.

² Gl. Letopis Matice Slov. l. 1887., str. 137.

Pišejo se kokošja, redkokdaj tudi račja jajca. Belokranjske pisanice ohranile so svojo samostalnost, ker se razlikujejo v mnogem od sosednjih hrvatskih, posebno okrašenja s piknjicami in vejicami nisem našel nikjer drugod. Naj bi se pisanje pisanic še dolgo ne zatrla, saj je lep in časten spomin na davno pretekle čase in omiko naših pradedov!¹

Iz vatikanskega arhiva.

Zapisal S. Rutar.

1.) Bonifacius (IX.) etc. Magistro Leupoldo Rectori parochialis ecclesie in Craenburg Aquilegensis diocesis, Capellano nostro Salutem etc. Virtutibus clarens etc. nominamus te in nostrum et apostolicæ Sedis Capellanum et verum familiarem domesticum et in continuum commensalem gratiose recipimus etc. Tibique concedimus, quod indulgentiis, immunitatibus, gratiis, priuilegiis exemptionibusque et aliis uti valeas etc. Dat. Perusii XV. kl. Augusti, pontificatu nostro Anno quarto. (Regestum papæ Bonifacii IX., Vol. No. 314, pg. CLVIII.)

2.) Capellanatus honoris pro magistro Colomanno, Rectori parochialis ecclesie Sti Viti prope Laybach, Aquilegensis diocesis. VIII. kl. Junii, Anno V. (Reg. 314, CCLVIII.)

3.) Bonifacius etc. Venerabili fratri Episcopo Concordiensi Salutem etc. Ad audientiam nostram peruenit, quod Theodoricus Tewfel, qui se gerit pro Vicario parochiali ecclesie in Franczk (Vransko) Aquilegensis diocesis tunc officialis Ven. fris. nostri Johannis Patriarche Aquilegensis existens eundem patriarcham nec non dilectos filios Clericum Civitatis Aquilegensis et dictæ diocesis et etiam Cameram apostolicam in magnas pecuniarum summas deceperat et ne propterea ad iudicium uocaretur de partibus illis aufugerat, quodque patriarcha et Clerus prædicti hujusmodi pecunie summam, in qua eos dictus Theodoricus deceperat, ut profertur eidem Camere,

¹ Lepo zbirko belokranjskih pisanic je podaril pisatelj tega sestavka ljubljanskemu muzeju. Uredništvo.